

- ресурс] // http://polit.ru/article/2015/02/15/cultural_policy/.
6. Малашенко А. Заметки по национальному и иным вопросам / [Электронный ресурс] // Дружба народов. – 2015. - №3 // <http://magazines.russ.ru/druzhba/2015/3/9m.html>
7. Малашенко А. Записки побежденного / [Электронный ресурс] // Знамя. – 2015 - №3 // <http://magazines.russ.ru/znamia/2015/3/13m.html>
8. Просвирнин Е. Украинский кризис и долг русской интеллигенции [Электронный ресурс] // <http://sputnikpogrom.com/mustread/15184/burden-of-a-russian>
9. Скоркин К. Общий язык ненависти / [Электронный ресурс] // Отечественные записки. – 2014. - №6 (63) // <http://magazines.russ.ru/autors/s/skorkin/>
10. Федотов Г. В. Будет ли существовать Россия? [Электронный ресурс] // <http://www.vehi.net/fedotov/rossiya.html>
11. Яковенко И. Украина и Россия: сюжеты соотнесенности / [Электронный ресурс] // Вестник Европы. – 2005. - №16 // <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/16/ia5.html>
12. «Русский мир» патриарха Кирилла не для Украины. Збірка статей. За ред. А.Колодного. – К., 2014.

1.5 ВИКЛИКИ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ (Людмила Филипович)

В умовах відкритості культурного простору й різноманіття етнічних, релігійних, політичних, мовних та інших ідентичностей особливо актуальним стає вибір, перед яким постають і окремі особистості, і цілі народи, намагаючись визначити самих себе в минулому, сьогоденні й майбутньому континуумі. Таких виборів існує нескінченна безліч, в якому віднайти саме свій буває дуже непросто. Труднощі пошуку переживають не тільки молоді нації, які з'явилися своїми державами на карті Європи зовсім недавно в результаті розпаду ряду імперій, наприклад СРСР чи Федеративної Югославії, але й вже сформовані державні нації.

Більшість європейських народів, національна ідентифікація яких завершилася ще в епоху буржуазних революцій, нині, у зв'язку із могутніми міграційними потоками та євроінтеграційними процесами, намагаються по-новому визначити свою тотожність. З одного боку, відбувається усвідомлення себе як спільнот, які давно означені в певному етнокультурному просторі, але зазнають активних втручань, інокультурних впливів різноманітних елементів (расових, етнічних, мовних і релігійних), а тому вимушені враховувати і включати нові складники до усталених національних спільнот. З іншого, - державні нації постали перед викликом міжнародної спільнотності, в межах якої потрібно визначити свою зовнішню належність як загальноєвропейську. Але навіть ті з них, що проголосували за членство в Європейському Союзі, досить неоднозначно сприймають нову ідентичність, протестуючи проти спроб знищити або послабити статус своєї унікальності. Не тільки суспільство й суспільні групи, але й людина як особистість, як носій певного світогляду, як представник якогось етносу, як віруюча тієї або іншої конфесії не бажає приносити свою специфіку в жертву уявним (міфічним) спільнотам. Грецький архієпископ Христодоулос в одній із своїх праць слушно підкреслював: "Ми насамперед є греками й

православними, а лише потім - європейцями". Свого часу предстоятель УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий в розмові із папою Павлом VI наголосив: «Ми не для того стали католиками, щоб перестати бути українцями».

На відміну від більшості європейців, які намагаються знайти гармонію між своєю мікро- і макроідентичністю, народи колишніх радянських республік, у т.ч. й українці, розриваються між втраченою макро- (радянською) і ненабутою мікро- (національною) тотожностями. Самовизначення більшості народів - із-за свідомо зруйнованого, а тому ослабленого почуття національного - збіглося за часом з орієнтаційними пошуками у світі макропріоритетів. Для українців це озвучено як проєвропейський або проросійський дискурс розвитку. І хоча останній з часу Революції Гідності і анексії Криму та війни на сході України істотно послаблений, однак все ще існує небезпека реваншу - повернення в політичне поле сил, які переорієнтують вектор зовнішньої політики, що болісно відіб'ється на економічному й соціальному статусі України. Ще більш складною є сфера культури й духовності, що і досі переживає масштабні трагедії й кризи, ніяк не звільнившись від пострадянщини і русофільства. Не одне покоління українців буде втягнуте в ці цивілізаційні розлами. І досі після 5 років війни українське суспільство демонструє свою неоднорідність у своєму цивілізаційному виборі. Напрочуд живучою (особливо серед мешканців Східної й Південної частини України) виявилася пам'ять про братерство слов'янських народів, про їхнє історичне минуле. За результатами соціопитування, які постійно проводить Український центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, кількість тих українців, які підтримують пріоритетність розвитку відносин з Росією або з країнами Європейського Союзу, майже однакова. Але часто українське розуміння своєї ідентичності - європейської або спільнослов'янської - обмежено земним бажанням позбутися життєвих негод, бідності, непорядкованості, непевності за рахунок чужих, а не своїх власних ресурсів.

Європейська ідентичність у свідомості звичайного українця усе більше пов'язується не стільки з "ворожим" військово-політичним блоком НАТО, а з тією загальнокультурною й політичною спадщиною, що спільно створювалася європейськими народами, пов'язаними між собою не тільки територією, а й загальною історією, такими загальнолюдськими цінностями, як демократія, свобода совісті, права людини.

Серед перерахованих надбань людства цінність релігійної свободи є неминущою, оскільки визнається однією з базових гуманітарних свобод, найпершим правом людини на свободу переконань, у т.ч. і релігійних. Свобода релігії як складова частини свободи совісті лежить в основі багатьох конституцій, декларацій, хартій, угод, шанованих у демократичних суспільствах. Одержавши релігійну свободу разом з державною незалежністю, Україна, яка переживає інтенсивний етап своєї мікро- і макроідентифікації, перебуває в замішанні: чи радіти подарунку, чи відмовитися від "дарованого коня". З одного боку, свобода релігії сприяє

росту кількості віруючих людей і релігійних організацій, створює можливості для нічим не обмеженого й ніким не контролюваного сповідання віри, дозвоільно впливає на всебічну діяльність Церкви в суспільстві тощо. А з іншого боку, саме свобода релігії привела до появи альтернативних традиційним віросповіданням нових релігій, які активно займаються місіонерством, проповідують неукраїнські ідеї й цінності, відбираючи потенційних парафіян в історично вкорінених Церкв, і, враховуючи свої фінансові можливості, претендують не тільки на духовну, але й політичну владу в країні. Цим самим, на думку традиціоналістів, руйнується багатовікова єдність національного та релігійного, які повинні збігатися, а відтак - і **підтримувати** один одного. Досі в суспільній свідомості панують стереотипи: якщо ти українець, то ти повинен бути православним, якщо поляк - то католиком, якщо німець - то лютеранином. Будь-які відхилення від заданої схеми трактуються як історичний курйоз, випадковість, недогляд і слабкість влади, що призводить до хаосу в релігійній сфері, в освіті та вихованні. Отже, основний аргумент противників свободи релігій зводиться до того, що ця свобода загрожує етнорелігійній ідентичності, що вона спеціально нав'язана Україні тими, хто хотів би зламати дух народу, відірвати його від «віри батьків».

Нині - дійсно - такий звичний для епохи модерну збіг (тотожність) національності й релігійності все більше втрачається. Історичні нації нового часу, які базувалися на сильному етнічному началі, перетворюються в постмодерні поліетнічні сукупності людей, будучи лише політично об'єднаними в рамках сучасної держави й існуючими в основному в нашій свідомості (уявними, за Б.Андерсоном). Те ж стосується й релігійності, яка стає все менше конфесійно означеною і воцерковленою та все більш синкретичною й неінституалізованою або ж взагалі нерелігійною. Але хіба в цьому винувата релігійна свобода?

Традиції свободи релігії в Україні не мають такої давньої історії, як в інших європейських країнах. Існуючий баланс релігій і Церков в Європі - результат європейського досвіду. Релігійна історія українського народу інша. Україна, без сумніву, перебуває в сфері впливу Східного християнства, його культури, символів, типу мислення й способу життя. Однак її релігійне життя збагачене не тільки православною традицією. Здавна тут проживали католики, греко-католики, протестанти, мусульмани, іудеї, навіть буддисти. Співіснування на єдиному духовному просторі не завжди було мирним. Відомі факти конфесійних протистоянь (між **язичництвом** і християнством, православними й іншими християнськими Церквами), деякі з яких продовжуються й дотепер. Для вирішення цих протиріч пропонуються різні сценарії.

Одні вважають, що лібералізм і демократія в духовних справах - не кращий варіант розвитку подій. В пошуках аргументів вони звертаються до історії, вважаючи, що саме потурання з боку Католицької Церкви, яка вчасно не припинила протест проти себе в особі Лютера, привело до релігійних воєн

і переслідувань за віру. Навіщо тягнути Україну в історичне минуле, результатом чого зрештою стало загальне охолодження європейців до віри? Релігійна свобода й національно-релігійне відродження, з погляду традиціоналістів, не сумісні.

Але існує інша думка. Та ж історія свідчить про вроджену толерантність українського народу. Перебування України в складі імперських держав, які щодо іновірців проводили заборонну політику, сформувало терпиме відношення до них, бажання захистити переслідуваних за віру. Це стосувалося й російських старовірів, молокан, духоборів, істинно-православних, і польських сочиніан, антитринітаріїв, і німецьких менонітів, і шведських лютеран, які знайшли собі притулок в Україні. Зрозуміло, що виникали проблеми, але чи завжди вони мали власне релігійну основу? Захищаючи православну віру, козацтво відстоювало насамперед свою соціальну й майнову, виборчу й культурну рівність із польською шляхтою. Вони виборювали не свободу, а рівність віри, вони боролися за права не кожної, а лише своєї православної релігії, їх цікавив не сам принцип свободи будь-якої релігії, а зрівняння православної віри в правах з католицькою.

Історія в цілому мирних міжконфесійних відносин в Україні двох перших десятиліть незалежності в умовах формування й зміцнення свободи релігії є найпереконливішим аргументом на користь необхідності збереження нинішнього статусу кво. При всіх складностях досягнення в суспільно-релігійній сфері, зокрема успіхи релігійної свободи, не повинні бути зворотними. Більше того, релігійна свобода в Україні ще не досягла своєї максими, тому їй є куди розвиватися. Сьогодні будь-які прояви захисту свободи релігії, як правило, завершуються відстоюванням рівності й прав для своєї Церкви. Як тільки переслідувана релігія або Церква зрівнюється в правах із домінуючими, офіційними вірами, борці за свободу релігії залишають "поле битви", а іноді поповнюють табір своїх недавніх переслідувачів. Найчастіше їх зовсім не цікавить право іншої людини сповідати обрану нею систему релігійних поглядів. Вони борються за можливість власного існування в даному релігійному просторі. Абсолютно реальними є виклики для ПЦУ в сфері свободи релігії: отримавши Томос на автокефалію для своєї Церкви, яку не визнавали РПЦ та УПЦ, існує велика спокуса поквитатися із православними братами, що знаходяться в єдності з Московським патріархатом.

Свобода релігії в українському суспільстві переважно розуміється не як невід'ємне право будь-якої людини на будь-які вірування, не як свобода вибору й самоствердження індивіда в системі релігійних координат, не як свобода віросповідання, а як дозвіл на існування якоїсь релігійної громади. Таким чином, свобода релігії обмежується свободою Церкви. Інакше кажучи, в українських візіях релігійної свободи переважає не персоналістський, а колективістський принцип. Колективна ідентичність виступає первинною й домінує над індивідуальними індикаторами ідентичності - як етнічними, так і релігійними. Вихідним тут виступають не права й інтереси окремої

особистості, що добровільно об'єднується зі своїми одновірцями для релігійної діяльності, а інтереси громади, що об'єднує одновірців для проведення загального богослужіння, молитви, вшанування Бога тощо.

Ні законодавство, ні сама практика суспільно-релігійного життя не враховує право людини на релігійне самовизначення, ніхто не думає, коли говорить про свободу релігії, про право й здатність людини вільно вибирати будь-яку релігію, про реальні можливості сповідати обрану віру, здійснювати ті чи інші обряди, відправляти відповідний культ. Ще складніше уявити собі ситуацію, якщо людина вирішить змінити - вільно, без тиску, без примусу, внутрішнього або зовнішнього - свої релігійні переконання. Віруюча людина як така відсутня у правовому полі України. Так, скажімо, за нині діючим українським законодавством, право на альтернативну службу одержує громадянин України не як особистість, чиї переконання забороняють вбивати, агресивно ненавидіти ворога й т.д., а як член релігійної громади, віровчення якої не дозволяє брати зброю в руки, нести військову службу. Перелік таких релігійних організацій затверджений як додаток до нинішнього Закону.

Але сьогодні будь-які колективні ідентичності не мислимі поза процесом особистісних самовизначень, у т.ч. і етнічних, і релігійних. Навіть етноідентифікація, що детермінована самим фактом народження людини, де національність визначається автоматично по батьках, починає сприйматися як процес індивідуального вибору. Тим більше релігієвибір людини, її конфесійна приналежність стає результатом її особистісного ототожнення. Людина насамперед ідентифікує себе із самою собою, самою собою як цілісністю. Інакше кажучи, релігійна свобода - це дар і право кожної людини, це можливість бути вільною у свідомому виборі шляху свого духовного розвитку, це відповідальність за себе в першу чергу, а вже потім - за всіх інших.

Зрозуміло, що пошуки своєї ідентичності не завершуються індивідуальним самовизначенням. На його наступному етапі людина прагне проектувати свою ідентичність і пропонує різноманітні проекти свого "Я". І тут ідентичність зустрічається з іншою ідентичністю: на зміну тотожності приходить розрізнення, спочатку індивідуальне, а згодом - групове, спільнотне. Ідентичність має потребу в спілкуванні, що забезпечить їй діалог, відкритість, а зрештою - і розвиток. Множинність існуючих ідентичностей, як видових (політична, національна, культурна, гендерна, релігійна тощо), так і індивідуальних, всередині кожного виду, які формувалися в результаті пошуку соціокультурної приналежності індивіда якомусь колективу, - це вже реальність. Боротися з ними не має ніякого сенсу. І скільки би незвичними або небажаними з погляду колективу або співтовариства були ті або інші ідентичності, їх існування необхідно захищати, оскільки саме вони є гарантами збереження нашої власної і колективної тотожності в нових умовах релігійного плюралізму й свободи релігії.